

dr Łukasz Kot

Akademia Zamojska

e-mail: lukasz.kot@akademiazamojska.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-1202-9105>

Wojenne „podróże” bratanków premiera Leopolda Skulskiego w latach 1914–1920 w świetle wspomnień ich potomków

THE WARTIME “JOURNEYS” OF PRIME MINISTER LEOPOLD SKULSKI’S NEPHEWS
(1914–1920) IN LIGHT OF THEIR DESCENDANTS’ MEMOIRS

Summary

The article presents the wartime experiences (1914–1920) of Eugeniusz Skulski’s three sons – Jarosław, Zbigniew, and Bohdan – who were nephews of Leopold Skulski, the Prime Minister of the Republic of Poland and a native of Zamość. The text is organized into three parts. The first outlines the profile and achievements of Leopold Skulski, who later served as Minister of the Interior. The second introduces the article’s central figures – Skulski’s nephews – and highlights family connections and relationships. The third reconstructs the route of their journey back to Poland, focusing on the most significant events involving the brothers. The article is particularly valuable as it is largely based on primary sources, specifically memoirs and accounts from members of the Skulski family.

Keywords: Leopold Skulski; war; Poles; Russian Civil War; Siberia; 5th Polish Rifle Division; wandering; travels; evacuation; captivity

Streszczenie

Artykuł przedstawia wojenne losy (1914–1920) trzech synów Eugeniusza Skulskiego: Jarosława, Zbigniewa i Bohdana, bratanków premiera Rzeczypospolitej Polskiej Leopolda Skulskiego, który pochodził z Zamościa. Tekst podzielono na trzy części. W pierwszej przedstawiono sylwetkę i dokonania premiera, a później ministra spraw wewnętrznych L. Skulskiego. W drugim przybliżono bohaterów artykułu – bratanków Skulskich. Ukazano także powiązania i relacje rodzinne. W trzeciej części dokonano rekonstrukcji trasy powrotu do Polski z uwzględnieniem najważniejszych wydarzeń, których uczestnikami byli bracia. Wartość artykułu podnosi fakt, że

opiera się w dużej mierze na źródłach wywołanych w postaci wspomnień i relacji pochodzących od członków rodziny Skulskich.

Słowa kluczowe: Leopold Skulski; wojna; Polacy; wojna domowa w Rosji; Syberia; 5. Dywizja Strzelców Polskich; tułaczce losy; podróże; ewakuacja, niewola

Wprowadzenie

Wojenne losy rodziny Skulskich – blisko związanej z Leopoldem Skulskim, jednym z najważniejszych polityków odradzającej się II Rzeczypospolitej – stanowią świadectwo epoki, w której wielka historia przenikała życie zwykłych ludzi. Bratankowie premiera – Jarosław, Zbigniew, Bohdan – dzieci Eugeniusza Skulskiego, zostali wplątani w wir wydarzeń lat 1914–1920: upadek imperium carów, rewolucję bolszewicką, zmagania wojsk Ententy i białych, a wreszcie heroiczne próby ewakuacji z ogarniętej chaosem Syberii. Ich kilkuletnia tułaczka – od Ufy, gdzie przebywali u dziadków, przez syberyjski szlak ewakuacyjny, Mandżurię i porty Dalekiego Wschodu aż po powrót do odrodzonej Polski – układa się w historię wyjątkową, która jest świadectwem minionych czasów.

Losy braci Skulskich nabierają szczególnego znaczenia, gdy spojrzymy na nie przez pryzmat rodzinnych wspomnień, przechowywanych i przekazywanych przez potomków bohaterów tamtych wydarzeń. Pamięć o przeżyciach – syberyjskich mrozach, rozłące, podróży statkiem „Brandenburg” przez pół świata, ale i o chwili powrotu – przetrwała w rodzinnych opowieściach i stanowi dziś źródło do badania nad losami Polaków na „niehumanitarnej ziemi”. Na tle tych wydarzeń przedstawiono również kontekst działalności polskich formacji wojskowych na Wschodzie, w tym 5. Dywizji Syberyjskiej. Artykuł, ukazując rodzinną historię Skulskich jest także cennym przykładem doświadczeń wielu Polaków, którzy znaleźli się w centrum wielkich przemian politycznych i militarnych początku XX wieku.

1. Leopold Skulski – premier i minister spraw wewnętrznych

Leopold Skulski h. Rogala urodził się w 1877 roku w Zamościu, przyłączonym wówczas do Królestwa Polskiego, znajdującym się w zaborze rosyjskim. Po zakończeniu edukacji na poziomie szkoły średniej (gimnazjum męskie funkcjonujące w budynku byłej Akademii Zamojskiej) studiował na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, a następnie na politechnice w Karlsruhe, gdzie zdobył tytuł inżyniera chemika i prowizora farmacji. Po studiach życie zawodowe związał z Łodzią: był radnym miejskim,

a w latach 1916–1919 sprawował funkcję nadburmistrza i burmistrza. Jego zaangażowanie na rzecz miasta zostało docenione i przełożyło się na mandat posła na Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej (1919–1922).

W sejmie utworzył i przesował Narodowemu Zjednoczeniu Ludowemu. Powierzono mu funkcje premiera (13 grudnia 1919 – 9 czerwca 1920), a następnie ministra spraw wewnętrznych (24 lipca 1920 – 28 czerwca 1921) w rządzie Wincentego Witosa.

Skulski cieszył się uznaniem m.in. Józefa Piłsudskiego, który promował go jako polityka centrowego, skłonnego do wyważonej ugody w wielu kwestiach podejmowanych w Sejmie Ustawodawczym. Cenili go także m.in. W. Witos, Gabriel Narutowicz i Maciej Rataj¹.

Po 1922 roku działał w Polskim Stronnictwie Ludowym „Piast”. Zasiadał też w radach nadzorczych kilku banków i spółek handlowych. Od 1925 roku wchodził w skład w Trybunału Stanu, a od 1937 roku był związany z Obozem Zjednoczenia Narodowego. Po wybuchu wojny został aresztowany przez NKWD w Pińsku. Zginął w nieznanych okolicznościach.

W kontekście tematu artykułu warto też zauważyć, że Leopold Skulski był miłośnikiem podróżowania. Podróżował po całej Polsce, odwiedził wiele krajów, nie tylko prywatnie, ale również z racji obowiązków wynikających z pełnionych funkcji. Znał kilka języków, w tym niemiecki i rosyjski, więc raczej nie doświadczał barier komunikacyjnych².

2. Rodzina Eugeniusza, brata Leopolda

Leopold Skulski miał dwóch braci, starszego Adama Bronisława (1876–1877), zmarłego w dzieciństwie, oraz młodszego – Eugeniusza (ur. 14 kwietnia 1880 roku w Zamościu, zm. 9 stycznia 1966 roku w Radości), który do księgi aktów urodzeń w Zamościu został zapisany 4 (według kalendarza juliańskiego) lub 16 (według kalendarza

1 M. Mirowski, *Rola Lwa Trockiego podczas wojny polsko-bolszewickiej (1919–1920)*, w: *1920 rok – wojna światów*, t. 1: *Studia przypadków w stulecie Bitwy Warszawskiej*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2021, s. 76; L. Wyszczelski, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 1, Warszawa 2020, s. 145–155; K. Radecki, *Leopold Skulski (1877–1940?) – mąż stanu i farmaceuta*, „Aptekarz Polski”, 2008, nr 11, s. 10–11; M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002, s. 140; J. Borkowski, *Rok 1920*, Warszawa 1990, s. 480–488.

2 A. Paczkowski, *Leopold Skulski, premier Republiki Polskiej 13 XII 1919 – 9 VI 1920*, w: *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Chojnacki, P. Wróbel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 117; *Leopold Skulski. Premier Józefa Piłsudskiego*, <https://polskieradio24.pl/artykul/1922595,leopold-skulski-premier-jozefa-pilsudskiego> [dostęp: 20.04.2025].

gregoriańskiego) maja 1880 roku³. Wpisu dokonał ojciec Adolf Skulski, intendent w Szpitalu św. Mikołaja w Zamościu, a w 1868 roku burmistrz magistratu miasta Tarnogóry i Izbicy⁴.

Eugeniusz uczęszczał do zamojskiego gimnazjum. Potem zdał egzamin do szkoły mierniczej w Ufie, gdzie poznał przyszłą żonę Rudolfę Mottl. W czasie wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905) służył w 330. Złatoustowskim Pułku Piechoty w Semipałatyńsku (ob. Semej), gdzie ojciec jego narzeczonej był kapelmistrzem.

Po powrocie z wojny ożenił się i podjął studia na politechnice we Lwowie, a następnie w Pradze. Pracował w instytucjach państwowych, prowadził pomiary w górach Altaju i w tajgach na dalekiej północy. W chwili wybuchu I wojny światowej otrzymał przydział mobilizacyjny jako saper. Żonę oraz synów wysłał do teściów do Ufy.

Podczas I wojny światowej służył w stopniu porucznika w Korpusie Inżynierów (saperów) armii carskiej w twierdzy Modlin. Po jej upadku dostał się do niewoli niemieckiej. W 1918 roku został zwolniony dzięki staraniom L. Skulskiego, który złożył do władz niemieckich zapotrzebowanie na dostarczenie spośród polskich jeńców geodetów, potrzebnych do prowadzenia pomiarów w Łodzi.

Eugeniusz w czasie rozbrajania Niemców w 1918 roku był dowódcą jednego z oddziałów stanowiących zaczątek 28. Pułku Piechoty. Następnie przydzielony został do 8. Pułku Piechoty Legionów i walczył z Ukraińcami nad Seretem, Złotą Lipą, Gniłą Lipą, nad Strypą pod Brzeżanami, pod Chyrowem i Złoczowem. Doszedł z pułkiem aż do Zbrucza i Kamieńca Podolskiego. W dniu 8 maja 1920 roku brał udział w zajęciu Kijowa. W czasie walk z bolszewikami pod Wołkowyskiem dostał się do niewoli. Uciekł stamtąd, przedostając się przez front. Brał udział w bitwie nad Niemnem⁵.

Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej został przydzielony do 59. Pułku Piechoty w Inowrocławiu, następnie przeniesiony do Wojskowego Instytutu Geograficznego w Warszawie na stanowisko komendanta Oficerskiej Szkoły Topografów. Brał udział w wytyczaniu granicy polsko-rosyjskiej. W 1924 roku zamieszkał z rodziną w domu L. Skulskiego przy ul. Elektoralnej w Warszawie⁶.

3 Różnica w datach w dokumentach z czasów zaborów wynika z tego, że zaborcy rosyjscy stosowali kalendarz juliański, który był o kilka dni opóźniony względem kalendarza gregoriańskiego używanego w Europie Zachodniej.

4 APZ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymsko-katolickiej w Zamościu 1870–1903, sygn. 9, Akta urodzeń, małżeństwa, zgonów za 1880, nr 65, s. 22, Akt Urodzenia Eugeniusza Bronisława Skulskiego.

5 A. Nowak, *Kłęska imperium zła. Rok 1920*, Warszawa 2020, s. 45; T. Pawłowski, *1920. Bitwa Warszawska*, Warszawa 2020, s. 78; Zbiory autora, Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren, cz. 1, 2009, s. 1.

6 Zbiory autora, Rozmowa z prof. zw. dr. hab. inż. chem. Lechem Skulskim, przeprowadzona 16 grudnia 2005 r. w Warszawie, s. 3.

Po wyzwoleniu Polski z rąk zaborców związał się z ruchem narodowo-demokratycznym. W 1926 roku kupił gospodarstwo-majątek Zagózdź k. Radości pod Warszawą. W czasie II wojny światowej pracował jako furman, rozwoząc koks i węgiel. Jednocześnie działał w podziemiu: był oficerem IV rejonu w VI Okręg Armii Krajowej (Warszawa Praga Południe). W 1944 roku zgłosił się do 1. Armii Wojska Polskiego. Jako zastępca dowódcy szpitala polowego brał udział w walkach na Wale Pomorskim oraz przy forsowaniu Odry⁷.

Po wojnie pracował w Metrobudowie, a także przy budowie mostu pod Górą Kalwarią i mostu średnicowego kolejowego w Warszawie. Został pochowany na cmentarzu przy ul. Wałbrzyskiej w Warszawie (Mokotów).

Jego żona Rudolfa Jarosława z domu Mottl (ur. 1 sierpnia 1883 roku, zm. 24 lipca 1964 roku), nazywana Dolfą, była Czeszką. Pochodziła z miejscowości Hradec Králové. Jej matka, Anna, była córką francuskiego żołnierza armii napoleońskiej. Jej ojciec, Franciszek Mottl, ukończył szkołę muzyczną i konserwatorium⁸, następnie był kapelmistrzem orkiestry wojskowej Złatoustowskiego Pułku Piechoty. Został odznaczony medalem „Tapferkeitsmedaille” (Za waleczność i odwagę) oraz dyplomem z podpisem cesarza Austrii Franciszka Józefa za udział w bitwie pod Sadową podczas wojny austriacko-pruskiej⁹.

Eugeniusz i Rudolfa Skulscy mieli trzech synów: Jarosława Jana (ur. 30 marca 1907 roku w Ufie., zm. 22 lipca 1977 roku w Warszawie), Zbigniewa (ur. 28 kwietnia 1909 roku w Siedlcach., zm. 17 listopada 2001 roku w Warszawie) i Bohdana Juliusza (ur. 16 lutego 1914 roku w Częstochowie, zm. 13 sierpnia 2008 roku w Józefowie k. Warszawy)¹⁰.

Zaraz po wybuchu I wojny światowej Rudolfa wraz z synami wyjechała z terenu Królestwa Polskiego do swojego ojca, do Ufy, by tam przeczekać czas niepokoju. Rozpoczęła pracę w tamtejszym biurze meldunkowym.

7 Zbiory autora, Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren, cz. 2, 2009, s. 3.

8 Był laureatem konkursów muzycznych. Przez pewien czas prowadził własny sklep w mieście Hradec Králové.

9 Sąsiadami rodziny Mottl w Ufie była rodzina Widiniejewych, milionerów posiadająca m.in. fabrykę wódek.

10 Zbiory autora, Drzewo genealogiczne rodziny Skulskich, sporządzone przez Eugeniusza Bronisława Skulskiego w latach 1925–1950, Zbigniewa Skulskiego, syna Eugeniusza, Sławomira i Marzeny Skulskich, dzieci Zbigniewa i Lecha Skulskiego [kopia].

3. Podróż życia rodziny Skulskich

W 1914 roku Eugeniusz Skulski z Rudolfą, Jarosławem, Zbigniewem i nowo narodzonym Bohdanem mieszkali w Częstochowie. Często odwiedzała ich mieszkająca w Zamościu Bronisława Skulska z d. Kiewlicz h. Leliwa, matka Eugeniusza i Leopolda.

Gdy wybuchła I wojna światowa E. Skulski, jako porucznik, był zmuszony do wstąpienia do carskiej armii¹¹.

Były jakieś rozmowy w domu, aż któregoś dnia wszyscy pojechali do Łodzi, do stryja Leopolda. Byli tam przez jakiś czas. Po naradach postanowiono, że babcia Rudolfa z dziećmi musi pojechać do Rosji, do swojego ojca, który był w carskiej armii kapelmistrzem. Obawiano się, że tu mogą przyjsć Niemcy. Postanowiono, że będą teraz mieszkać u jej rodziców [Mottl] w Ufie, w stolicy Baszkirskiej Republiki. Był to początek tułaczki [1914], która trwała 6 lat¹².

Ponieważ E. Skulski został powołany do wojska carskiego, rodzina stała się swego rodzaju zakładnikami – gwarantami wiernej służby carowi. Ponieważ rodzina matki mieszkała w Ufie, dlatego się tam przenieśli.

Najstarszy z bratanków L. Skulskiego, Jarosław, od dziecka odznaczał się niespokojnym charakterem. W chwili wybuchu I wojny światowej miał siedem lat.

Dlatego samo wywiezienie w pierwszych latach nie było bardzo przykre. Jarek skakał z dachów i najwyższych drzew, strzelał z karabinów wyciągniętych ze strzeżonych składów wojskowych, wzbudzając podziw i szacunek miejscowych łobuzów. Z chwilą wybuchu rewolucji [1917] ujawniły się pozytywne cechy jego charakteru. Rodzina była zmuszona do wyjazdu z Ufy i rozpoczęła się tułaczka po Syberii. Wtedy dziesięcioletni Jarek dźwigał najcięższe bagaże i toczył walki o miejsca w cielących wagonach. Opiekował się młodszymi braćmi jak ojciec¹³.

Na przełomie 1914 i 1915 roku 7-letni Zbigniew Skulski, będąc w Ufie wskutek wypadku na sankach, doznał uszkodzenia lewego biodra, a w konsekwencji rozwinęła się gruźlica kości. Przewieziony został na Krym do szpitala im. Bobrowa w Ałupce nad Morzem Czarnym, 17 km od Jałty. Musiał wtedy przejechać – wraz z opiekunami – ponad 2,5 tys. km. Na samym Krymie pokonał drogę przez Sewastopol, Jałtę, Bakczysaraj, Ałusztę, Hasprę, góry Jaiła. Przez 2,5 roku leżał z nogą w gipsie w tamtejszym sanatorium. Jego opiekunką była Maria Wikientiewna, córka Wincentego, polskiego zesłańca. Marzena Skulska Lundgren tak wspomina zdarzenie z jego pobytu:

Nadszedł rok 1917. Było lato. Na Krym ma przyjechać batiuszka car [Michał II Romanow] i jest przewidziana jego wizyta w szpitalu. Czyszczenie, malowanie, aż

11 Z. Skulski, *Okruchy przeszłych zdarzeń*, Warszawa 2016, s. 107–108.

12 Zbiory autora, *Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren*, cz. 2, s. 1.

13 Zbiory autora, *Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren*, cz. 3, 2009 r., s. 1.

nadszedł dzień wizyty. Gra orkiestra, wiwaty, pielęgniarki na baczność. Rodzina carska wkracza na salę. Car, obok carowa i dwie córki¹⁴. Następny tronu nie było, bo był chory. Car idzie między łózkami, ale tak jakby na nikogo nie patrzy. Carowa szła bliżej łóżek i podeszła do łóżka Zbigniewa. Car i cała świta zatrzymali się też. Carowa pochylała się, pogłaskała tatę po głowie i powiedziała: Kąkej krasni wyj malczyk. Car podeszedł do łóżka, wziął tabliczkę wiszącą w nogach, przeczytał ją i powiedział do carowej: Polaczyszka (Polaczek). Ale taty pielęgniarka, Polka, i tak była zachwycona, że tylko przy jej Zbyszkę się zatrzymali¹⁵.

Po wybuchu rewolucji lutowej powrócił z unieruchomioną w gipsie kończyną do Ufy. Noga w biodrze pozostała sztywna przez całe życie.

Wybuch rewolucji lutowej (doprowadzającej do zakończenia monarchii) oraz rewolucji październikowej w 1917 roku (ustanawiającej komunistyczne rządy) przyczynił się do powolnego upadku carskiej Rosji. Bolszewicy zaczęli przejmować władzę i prowadzić walkę z wojskami liberalno-demokratycznego Tymczasowego Rządu, powstałego w lutym 1917 roku.

Ochotnicze oddziały polskie na Syberii zaczęły się organizować w większych miastach już na przełomie 1917 i 1918 roku, u boku rosyjskich kontrrewolucjonistów (tzw. białych) i sił Ententy. Stały się przeciwko wojskom bolszewickim Armii Czerwonej i partyzantom probolszewickim.

Byli to polscy ochotnicy walczący w strukturach carskiej armii, żołnierze II Brygady Legionów oraz jeńcy wojenni, głównie z armii austro-węgierskiej i niemieckiej. Stworzono szereg punktów werbunkowych, za które odpowiedzialny był mjr W. Czuma. Działały w takich miejscowościach jak Ufa, później Bugurusłan i Nowonikołajewsk. W Samarze zaczął działać Polski Komitet Rewolucyjny do Walki o Wolność i Zjednoczenie Polski, w Omsku Tymczasowy Komitet Wojenny, a w Irkucku Polska Liga Wojenna Walki Czynnej.

W 1918 roku w Czelabińsku powołano Polski Komitet Wojenny, a w 1919 roku powstały jego delegatury na Syberii (Irkuck, Omsk, Nowonikołajewsk, Tomsk). Komitet podpisał umowę z Czechosłowacką Radą Narodową w Rosji. Czesi mieli zapewnić Polakom pomoc przy organizacji wojsk. Jednak oficjalnie powstałe siły zbrojne podlegały Armii Polskiej we Francji tzw. „Błękitnej Armii” gen. Józefa Hallera. Licząca około 10–12 tys. żołnierzy 5. Dywizja Syberyjska (5. Dywizja Strzelców Polskich) pod dowództwem pochodzącego z Kowieńszczyzny płk. Kazimierza Rumszy składała się z czterech pułków piechoty, pułku kawalerii, pułku artylerii, brygady inżynierskiej

14 Żoną cara była Alicja Wiktoria Heska, córkami: Olga Nikołajewna Romanowa, Tatiana Nikołajewna Romanowa, Maria Nikołajewna Romanowa, Anastazja Nikołajewna Romanowa. Car miał też jednego syna Aleksego Mikołajewicza Romanowa.

15 Zbiory autora, Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren, cz. 1, s. 3.

i batalionu szturmowego. Swój wkład w kierowanie jednostkami miał też początkowo kpt. Edward Dojan-Miszewski¹⁶.

Rodzina Skulskich zdawała sobie sprawę, że sytuacja jest poważna i jedyną formą ratunku jest ucieczka na wschód Rosji i próba przedostania się w bezpieczne miejsce przez któryś z krajów azjatyckich lub drogą morską. W trakcie rewolucji październikowej Skulscy, uciekając przed jej skutkami, przejechali przez całą Syberię. Ostatecznie więc trasa, jaką pokonała rodzina Skulskich (Rudolf z synami), prowadziła przez: Złatoust, Czelabińsk, Myszkín k. Moskwy, Nowosybirsk (tam zmarł dziadek), Krasnojarsk (pobyt w szpitalu), Nerczyńsk, Irkuck, Bajkał, Czyta, Nerczyńsk, Cicihar, Harbin, rzeka Sungari, Honkong, cieśnina Malakka, Singapur, Colombo (Cejlon), Aden, Suez, Ismaila, Port Said, Gibraltar, Zatoka Biskajska, Plymouth (Anglia), kanał La Manche, Kopenhaga, Gdańsk. Niestety nie znamy szczegółów tej podróży, choć na podstawie losów żołnierzy 5. Dywizji Syberyjskiej możemy domyślać się przebiegu pewnych zdarzeń.

Żołnierze 5. Dywizji Syberyjskiej zajmowali się ochroną odcinka Kolei Transsyberyjskiej m.in. przed bolszewickimi sabotażystami, a następnie zabezpieczali i osłaniali odwrót tzw. białych – wojsk pod dowództwem adm. Aleksandra Wasiljewicza Kołczaka, Korpusu Czechosłowackiego i wojsk Ententy, spowalniając ofensywę bolszewicką. Taki rozkaz otrzymali od francuskiego gen. Pierre’a Maurice’a Janina, dowódcy wojsk ekspedycyjnych, który dowodził ewakuacją z ramienia Ententy na Daleki Wschód, w kierunku Władywostoku. Polska dywizja podlegała formalnie Armii Polskiej we Francji, a faktycznie dowódcy wojsk sojusznicznych na Syberii gen. P.M. Janinowi.

Sprzymierzone wojska wraz z ogromnymi rzeszami cywilów wycofywały się bardzo wolno w kierunku wschodniego wybrzeża Rosji, wykorzystując do tego setki pociągów, które często zatrzymywały się, ulegały awarii z powodu braku paliwa lub działań sabotażystów.

Wyznaczona została początkowa kolejność ewakuacji: dywizje czeskie, pułk Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, legia rumuńska i batalion łotewski, a na końcu

16 K. Wyrzykowski, S. Zajączkowski, *Pochód zimowy 1918–1920. Epopeja 5. Dywizji Syberyjskiej*, Warszawa 2018, s. 45; R. Mieczkowski, *Zakończenie „syberyjskiej epopei”. Jeńcy z 5. Dywizji Strzelców Polskich w sowieckiej niewoli (1920–1921)*, „Łambinowski Rocznik Muzealny”, 40 (2017), s. 115–127; J. Skorobohaty-Jakubowski, *Kapitulacja V-ej Syberyjskiej dywizji w świetle prawdy historycznej*, „Sybirak”. Organ Zarządu Głównego Związku Sybiraków, 1937, nr 1, s. 3–8; B. Chłusewicz, *W obronie honoru żołnierzy 5-ej Dywizji Syberyjskiej*, „Sybirak”. Organ Zarządu Głównego Związku Sybiraków, 1937, nr 1, s. 8–20; W. Rodak, *[V Dywizja Strzelców Polskich] Zdradzeni przez Czechów. Polscy strzelcy na Syberii*, <https://plus.polskanews.pl/v-dywizja-strzelcow-polskich-zdradzeni-przez-czechow-polscy-strzelcy-na-syberii/ar/c15-12697980> [dostęp: 20.04.2025].

dywizja polska. Była to grupa bardzo niejednolita, często z osobami z przeszłością kryminalną, schorowanymi, fizycznie i moralnie wyniszczonymi. Walki prowadzone na tyłach z bolszewikami były zacięte, toczyły się w zimowych warunkach i przy mroźnych temperaturach (-40°C) na przestrzeni ponad tysiąca kilometrów wzdłuż transsyberyjskiej linii kolejowej. Początkowo Polacy w starciach z bolszewikami odnieśli wiele militarnych sukcesów, m.in. pod Tajgą, Nikołajewką, Sardykami, Bielebiejem i Bichmietiewem. Jednak będąc pod stałym naporem znacznych sił Armii Czerwonej, wszystkie wojska sprzymierzone, począwszy od 26 listopada 1919 roku rozpoczęły ewakuację. W tym czasie na stronę „czerwonych” przeszli żołnierze litewscy, służący w 5. Dywizji Strzelców Polskich.

Pułk K. Rumszy zdobył na potrzeby ewakuacji 60 pociągów wraz z lokomotywami. Do ochrony konwoju służyły jednostki pancerne: Warszawa, Kraków i Poznań. Nie było to łatwe, gdyż cała trasa kolejowa była zatarasowana innymi sprzętami lokomotywnymi. Aktywna była także partyzantka i ludność cywilna przechodząca na stronę „czerwonych”. Dochodziło do dantejskich scen: walczone o jedzenie, opał i wodę. Parowozy odmawiały posłuszeństwa, zamarzały. Brakowało węgla. W najgorszej sytuacji byli cywile¹⁷.

W wyniku zdrady i braku chęci wsparcia militarnego ze strony Korpusu Czecho-słowackiego, 10 stycznia 1920 roku polska dywizja została zmuszona do kapitulacji w Krasnojarsku. Czesi zatarasowali szyny zamarzniętymi lokomotywami umieszczonymi na stacji Klukwiennaja (obecnie Ujar), około sto kilometrów od Krasnojarska. Ponadto przerwali linię telegraficzną, uniemożliwiając łączność z gen. P.M. Janinem.

Sytuacja zmusiła płk. W. Czumę do przeprowadzenia rozmów z siłami Armii Czerwonej. Wstępnie wynegocjowano korzystne warunki, m.in. nietykalność osobistą, możliwość zatrzymania własnego mienia, łączność rodzin, dostęp do żywności, pomoc w transporcie do Polski. Jednak żołnierze mieli oddać broń.

Pułkownik K. Rumsza, świadomy dalszego niekorzystnego postępowania ze strony bolszewików, wyostał się z niewoli i z grupą żołnierzy skierował się do Irkucka i dalej, do Charbina, który stał się punktem zbornym dla uciekinierów z terenu znajdującego się pod władzą bolszewicką, a stamtąd do Władywostoku.

17 D. Radziwiłłowicz, *Ewakuacja Koleją Transsyberyjską 5. Dywizji Strzelców Polskich. Walki odwrotowe (1919–1920) i kapitulacja dywizji*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, 99 (2017), s. 195–227; D. Radziwiłłowicz, *Żołnierze 5 Dywizji Strzelców Polskich w bolszewickiej niewoli i ich repatriacja*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, 8 (2017), nr 1, s. 23–43; A. Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wielka wojna 1914–1918*, Kraków 2014, s. 89; J.P. Wiśniewski, *Oddziały litewskie u boku wojsk polskich na Syberii w latach 1918–1920*, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 14 (2013), nr 2, s. 7–28; L. Bazyłow, *Historia Rosji*, wyd. 3 uzupeł., Warszawa 1985, s. 482–516.

Bardzo szybko wobec tych, którzy pozostali (ok. 10 tys. osób), rozpoczęły się represje, m.in. konfiskata żywności i aresztowania inteligencji. Żołnierzy kierowano do obozów w Krasnojarsku, gdzie zmuszano do przymusowej pracy w kopalniach węgla, przy naprawie torów lub mostów, m.in. na rzece Birusa. Ubogie wyżywienie i wycieńczenie pracą (przy wyrębie, w przemyśle) i tyfus powodowały masową śmierć. Część oficerów wywieziono do Omska i do Tuły.

Większość żołnierzy trafiła do obozów i więzień, zwanych łagami (m.in. płk W. Czuma oraz starsi stopniem oficerowie: Karol Skirgiełło Jacewicz, Ludwik Kadlec, Józef Kenig, Edward Święcicki). Tam też kierowani byli cywile, członkowie rodzin oficerów i żołnierzy. Wielu wojskowych zostało rozstrzelanych. Wszystkie rzeczy osobiste zostały im odebrane. Panował tyfus i szkorbut. Tylko nielicznym udało się uciec.

Ci, którzy przeżyli niewolę, zostali w ramach wymiany jeńców po zakończonej wojnie polsko-bolszewickiej odtransportowani do kraju ojczystego. Pierwsze transporty z polskimi jeńcami z 5. Dywizji Syberyjskiej ruszyły 16 sierpnia 1921 roku, ostatni zaś z Krasnojarska i Nowonikołajewska na początku maja 1922 roku. W siedmiu transportach do kraju wróciło 7779 osób związanych z dywizją – żołnierze (5572) i członkowie ich rodzin. Wielu repatriowanych poniosło śmierć już w Polsce na skutek chorób, na które zapadli na Syberii. W sumie od marca 1921 roku, kiedy rozpoczęła się zasadnicza akcja wymiany jeńców wojennych, do połowy 1922 roku powróciło do Polski około 25 tys. jeńców wojennych¹⁸.

Rodzina Skulskich nie znalazła się wśród aresztowanych rodzin członków 5. Dywizji Syberyjskiej. Można przypuszczać, że ze względu na pochodzenie ojca Rudolffy Mottl i jej samej Skulscy mogli podróżować w transporcie czechosłowackim, który nie był narażony na bezpośrednie starcia z bolszewikami. Wątpliwa jest też ucieczka Skulskich razem z płk. K. Rumszą i grupą jego żołnierzy. Mimo to ich przemieszczanie się nie należało do bezpiecznych i obfitowało w różne przypadkowe zdarzenia.

W czasie wędrówki syberyjskiej Jarosław wraz z młodszym bratem Zbigniewem zostali odłączeni od matki. Zupełnie przypadkowo odnalazła ich w Krasnojarsku, leżących w czterdziestostopniowym mrozie na podłodze w poczekalni dworcowej, słabych po przebytych tyfusie.

Trasa z Ufy do Krasnojarska wynosiła ponad 2800 km. Wiodła najprawdopodobniej przez Czelabińsk, Omsk i Nowosybirsk. Warto odnotować, że odległość pomiędzy Krasnojarskiem a Nerczyńskiem to ponad 2200 km. Trasa wiodła przez Irkuck, Ułan

18 *Jeńcy rosyjscy w Polsce*, https://www.bitwawarszawska.pl/115-jency_rosyjscy_w_polsce [dostęp: 20.09.2025]; W. Rezmer, *Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej*, 12.08.2021, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/72387,Jeńcy-polscy-w-niewoli-sowieckiej.html> [dostęp: 14.09.2025].

Ude i Czytę. W Nerczyńsku, w konsulacie polskim powiedziano im, że wujek L. Skulski został premierem Polski. W Czycie potwierdził to konsul Zygmunt Płoszajski. To pomogło im w załatwieniu potrzebnych dokumentów i pieniędzy na drogę przez Chiny do Władywostoku oraz w zdobyciu miejsca na statku „Brandenburg”. *Zachował się paszport babci, wydany w Charbinie (Mandżuria) 14 lipca 1920 roku, oraz dokument zaokrętowania na statek*¹⁹. Płynęli nim kilka miesięcy. Był to trzeci i ostatni transport oddziałów Wojska Polskiego z Władywostoku.

Statek wyruszył 30 sierpnia 1920 roku. Podróżowało nim 95 oficerów, 233 żołnierzy i 756 osób cywilnych. Komendantem transportu na pokładzie został płk Bronisław Górski, opiekę lekarską sprawował ppłk dr Aleksander Jochelson²⁰.

Późną jesienią (3 listopada 1920 roku) przyплыли do Gdańska. Było chłodno, nie mieli ciepłych ubrań. Zapakowano ich do nie opalonych wagonów, pozbawionych szyb. Jechali 2–3 dni. Przez ten czas nie mieli nic ciepłego w ustach.

*Było już późno i ciemno, kiedy pociąg zatrzymał się w polu. Stacji nie było widać, tylko dochodziły jakieś głosy i trzaskanie drzwi wagonów. Krzyczeli: „gdzie Skulska?, gdzie Skulska?”. W pewnej chwili otworzyły się drzwi ich przedziału, zaświeciła lampka i jakiś mężczyzna zapytał „czy tu jest p. Skulska z dziećmi”. Kolejarz coś powiedział babci, która wybuchła płaczem i kazała synom wysiadać. Wtedy w ciemności zobaczyli kilku panów. Jednemu z nich, wysokiemu, babcia rzuciła się z płaczem na szyję. Drugi, też wysoki, spytał „jesteście wszyscy?”. Kiedy usłyszał że tak, powiedział „Chwała Bogu”. Był to stryjek Leopold. Pociąg ruszył*²¹.

Wszyscy przeszli około 200 metrów do budynku stacji Gołębki k. Warszawy. Pociąg zatrzymano, żeby oszczędzić im miesięcznej kwarantanny w Legionowie (według Z. Skulskiego kwarantanna miała się odbyć na Powązkach, będących częścią dzielnicy Wola). Samochodem przewieziono ich do Warszawy, do domu L. Skulskiego przy ulicy Miodowej 16.

Z tym powrotem wiąże się zabawna historia – wspominał Bohdan Skulski. – Pomyłkowo ojciec [Eugeniusz], który nie widział swojej rodziny przez ponad pięć lat,

19 Zbiory autora, Rozmowa z Andrzejem Cybulskim – członkiem rodziny Skulskich. Przeprowadzona w listopadzie 2007 r., s. 2–3.

20 J.P. Wiśniewski, *Żony czasu wojny. „Wojenne żony” w wojskach czechosłowackich i polskich na Syberii w latach 1918–1920*, „Klio”, 2011, nr 4, s. 55–79; M. Tanty, *Rewolucja rosyjska a sprawa polska 1917–1918*, Warszawa 1987, s. 56; A. Kijas, J. Morzy, J. Ochmański, *Zarys dziejów ZSRR*, Warszawa 1984, s. 56–60; 10.01.1920. *Kapitulacja „5 Syberyjskiej”*, <https://swiatsybiru.pl/pl/kapitulacja-5-syberyjskiej-2/> [dostęp: 20.04.2025]; *Orzeł 5 Dywizji Strzelców Polskich na Syberii*, <https://www.muzeumkrasnystaw.pl/zbiory/historia/n,162039,orzel-5-dywizji-strzelcow-polskich-na-syberii.html> [dostęp: 20.04.2025].

21 Ł. Kot, *Leopold Skulski – prowizor farmacji, inżynier chemik, aptekarz praktyk, nadburmistrz, poseł na Sejm Ustawodawczy, prezydent ministrów II RP*, Warszawa 2017, s. 105.

przygarnął jeszcze jednego chłopca – Piotra, który się do nas przyplątał. Ojciec powiedział: „Piotr? niech będzie Piotr”. Myślał, że żona miała tam „jakiegoś na boku”²².

W taki sposób zakończyła się 6-letnia tułaczka. Dwie rodziny Skulskich mieszkały od-tąd w domu L. Sulskiego (wówczas ministra spraw wewnętrznych) przy ul. Miodowej 16 (był to budynek cerkwi i monasteru parafii pw. Zaśnięcia Najświętszej Bogarodzicy i św. Jozafata biskupa i męczennika).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na powrót do ojczyzny żołnierzy płk. K. Rumszy. Ci, którzy uniknęli aresztowania na stacji Kłukwienna, starali się dotrzeć do najbliższych portów, aby drogą morską wrócić do kraju. Ocenia się, że różnymi drogami do Polski wróciło wtedy ok. dwóch tys. żołnierzy, m.in. płk Rumsza z ok. tysiącem oficerów i żołnierzy oraz trzystu cywilami. Dotarli oni do Irkucka, a następnie do wybrzeży Morza Japońskiego. Tam otrzymali od Anglików statek „Jarosław” należący wcześniej do Rosjan. Wyłynęli 15 kwietnia 1920 roku z portu Talien (Dalny, ob. Dalian), z ubezpieczeniem, które tworzył konwój japońsko-angielski. Statek wyruszył w trwają-cy 3 miesiące rejs z Władywostoku. Zawinął do portu w Gdańsku 1 lipca 1920 roku, dokładnie cztery miesiące wcześniej niż ten, którym płynęła rodzina Skulskich²³. Po powrocie do Polski ze wspomnianych żołnierzy utworzono w 1920 roku Syberyjską Brygadę Piechoty (składającą się z dwóch pułków), której dowódcą został płk Rumsza. Brygada walczyła pod Borkowem, Nasielskiem, Prusinowicami, Chorzalami, Myszyń-cem i w lasach augustowskich. Rumsza został odznaczony Orderem Virtuti Militari V klasy²⁴.

Zakończenie

Wojenne „podróże” bratanków Leopolda Skulskiego okazały się niebezpieczne. Na-rażeni byli na niepowodzenia związane z ucieczką z Syberii, a nawet śmierć. Arktyczna pogoda, braki w prowiancie, niedobór odpowiedniej odzieży, choroby, znajomość wielu przypadkowych osób były dla nich trudnymi doświadczeniami. Z perspektywy

22 Zbiory autora, Wywiad z Bohdanem Skulskim przeprowadzony 28 czerwca 2004 r., s. 4–5.

23 A. Zamoyski, *Warszawa 1920. Nieudany podbój Europy. Kłeska Lenina*, Warszawa 2009, s. 17–23; *V Dywizja Strzelców Polskich – z Syberii do Polski*, <https://wiadomosci.wp.pl/v-dywizja-strzelcow-polskich-z-syberii-do-polski-6126041514924161a> [dostęp: 30.04.2025]; W. Rodak, [*V Dywizja Strzelców Polskich*] *Zdradzeni przez Czechów. Polscy strzelcy na Syberii*.

24 K. Kobylarczyk, *Wielki wybuch 1914–1918*, Kraków 2014, s. 45; A.L. Szczśniak, *Wojna polsko-radziecka 1918–1920*, Warszawa 1989, s. 5–36; Z. Łukawski, *Ludność Polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław 1978, s. 89; *Orzeł 5 Dywizji Strzelców Polskich na Syberii; V Dywizja Strzelców Polskich – z Syberii do Polski; 10.01.1920. Kapitulacja „5 Syberyjskiej”*.

dziecka wydarzenia, które ich dotknęły wydawały się mniej drastyczne. Traktowali je bardziej, jak wyzwanie i przygodę, a końcowy etap powrotu zapisał się w pamięci młodych ludzi jako coś ekscytującego i jedyne w swoim rodzaju. Powroty pamięcią do tych chwil i miejsc towarzyszyły im do końca życia. Niestety szczegółowe wspomnienia nie zostały spisane, nie zachowały się też nagrania. Z relacji rodziny wiemy jednak, że były opowiadane z dużą swadą i rozczeniem.

References/Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Zamościu

APZ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymsko-katolickiej w Zamościu 1870–1903, sygn. 9, Akta urodzeń, małżeństwa, zgonów za 1880, nr 65, s. 22, Akt Urodzenia Eugeniusza Bronisława Skulskiego

Zbiory autora

Drzewo genealogiczne rodziny Skulskich sporządzone przez Eugeniusza Bronisława Skulskiego w latach 1925–1950, Zbigniewa Skulskiego, syna Eugeniusza, Sławomira i Marzeny Skulskich dzieci Zbigniewa i Lecha Skulskiego, kopia z archiwum rodziny Skulskich.

Rozmowa z Andrzejem Cybulskim – członkiem rodziny Skulskich. Przeprowadzona w listopadzie 2007 r.

Rozmowa z prof. zw. dr. hab. inż. chem. Lechem Skulskim przeprowadzona 16 grudnia 2005 r. w Warszawie.

Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren, cz. 1, 2009 r.

Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren, cz. 2, 2009 r.

Wspomnienia Marzeny Skulskiej Lundgren, cz. 3, 2009 r.

Wywiad z Bohdanem Skulskim przeprowadzony 28 czerwca 2004 r.

OPRACOWANIA

Bazyłow L., *Historia Rosji*, wyd. 3 uzup., Warszawa 1985.

Borkowski J., *Rok 1920*, Warszawa 1990.

Chłusewicz B., *W obronie honoru żołnierzy 5-ej Dywizji Syberyjskiej*, „Sybirak”. Organ Zarządu Głównego Związku Sybiraków, 1937 nr 1, s. 8–19.

Chwalba A., *Samobójstwo Europy. Wielka wojna 1914–1918*, Kraków 2014.

Heller A.M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002.

Kijas A., Morzy J., Ochmański J., *Zarys dziejów ZSRR*, Warszawa 1984.

Kobylarczyk K., *Wielki wybuch 1914–1918*, Kraków 2014.

Kot Ł., *Leopold Skulski — prowizor farmacji, inżynier chemik, aptekarz praktyk, nadburmistrz, poseł na Sejm Ustawodawczy, prezydent ministrów II RP*, Warszawa 2017.

Łukawski Z., *Ludność Polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław 1978.

Mieczkowski R., *Zakończenie „syberyjskiej epopei”. Jeńcy z 5. Dywizji Strzelców Polskich w sowieckiej niewoli (1920–1921)*, „Łąbinowski Rocznik Muzealny”, 40 (2017), s. 105–127.

Mirowski M., *Rola Lwa Trockiego podczas wojny polsko-bolszewickiej (1919–1920)*, w: *1920 rok – wojna światów, t. 1: Studia przypadków w stulecie Bitwy Warszawskiej*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2021, s. 65–106.

- Nowak A., *Kłeska imperium zła. Rok 1920*, Warszawa 2020.
- Paczkowski A., *Leopold Skulski, premier Republiki Polskiej 13 XII 1919 – 9 VI 1920*, w: *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Chojnacki, P. Wróbel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 117–120.
- Pawłowski T., 1920. *Bitwa Warszawska*, Warszawa 2020.
- Radecki K., *Leopold Skulski (1877–1940?) – mąż stanu i farmaceuta*, „Aptekarz Polski”, 2008, nr 11, s. 41–42.
- Radziwiłłowicz D., *Ewakuacja Koleją Transsyberyjską 5. Dywizji Strzelców Polskich. Walki odwrotowe (1919–1920) i kapitulacja dywizji*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, 99 (2017), s. 195–227.
- Radziwiłłowicz D., *Żołnierze 5 Dywizji Strzelców Polskich w bolszewickiej niewoli i ich repatriacja*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, 8 (2017), nr 1, s. 23–43.
- Skorobochaty-Jakubowski J., *Kapitulacja V-ej Syberyjskiej Dywizji w świetle prawdy historycznej*, „Sybirak”. Organ Zarządu Głównego Związku Sybiraków, 1937, nr 1, s. 3–8.
- Skulski Z., *Okruchy przeszłych zdarzeń*, Warszawa 2016.
- Szcześniak A.L., *Wojna polsko-radziecka 1918–1920*, Warszawa 1989.
- Tanty M., *Rewolucja rosyjska a sprawa polska 1917–1918*, Warszawa 1987.
- Wiśniewski J.P., *Oddziały litewskie u boku wojsk polskich na Syberii w latach 1918–1920*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 14 (2013), nr 2, s. 7–28.
- Wiśniewski J.P., *Żony czasu wojny. „Wojenne żony” w wojskach czechosłowackich i polskich na Syberii w latach 1918–1920*, „Klio. Czasopismo poświęcone Dziejom Polskim i Powszechnym”, 2011, nr 11, s. 55–79.
- Wyrzykowski K., Zajączkowski S., *Pochód zimowy 1918–1920. Epopeja 5. Dywizji Syberyjskiej*, Warszawa 2018.
- Wyszczelski L., *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 1, Warszawa 2020.
- Zamoyski A., *Warszawa 1920. Nieudany podbój Europy. Kłeska Lenina*, Warszawa 2009.

NETOGRAFIA

- 10.01.1920. *Kapitulacja „5 Syberyjskiej”*, <https://swiatsybiru.pl/pl/kapitulacja-5-syberyjskiej-2/> [dostęp: 20.04.2025].
- V Dywizja Strzelców Polskich – z Syberii do Polski*, <https://wiadomosci.wp.pl/v-dywizja-strzelcow-polskich-z-syberii-do-polski-6126041514924161a> [dostęp: 20.04.2025].
- Jenci rosyjscy w Polsce*, https://www.bitwawarszawska.pl/115-jency_rosyjscy_w_polsce [dostęp: 20.09.2025].
- Leopold Skulski. Premier Józefa Piłsudskiego*, <https://polskieradio24.pl/arttykul/1922595,leopold-skulski-premier-jozefa-pilsudskiego> [dostęp: 20.04.2025].
- Orzeł 5 Dywizji Strzelców Polskich na Syberii*, <https://www.muzeumkrasnystaw.pl/zbiory/historia/n.162039,orzel-5-dywizji-strzelcow-polskich-na-syberii.html> [dostęp: 20.04.2025].
- Rezmer W., *Jenci polscy w niewoli sowieckiej*, 12.08.2021, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/72387,jency-polscy-w-niewoli-sowieckiej.html> [dostęp: 14.09.2025].
- Rodak W., *[V Dywizja Strzelców Polskich] Zdradzeni przez Czechów. Polscy strzelcy na Syberii*, <https://plus.polskanews.pl/v-dywizja-strzelcow-polskich-zdradzeni-przez-czechow-polscy-strzelcy-na-syberii/ar/c15-12697980> [dostęp: 30.04.2025].